

Preken in quarantaine

Sabbath in de woestijn

Exodus 16.1-36

[1] *inventio*: oriëntatie vooraf

[concentratie is een ding]

Ik hoor van verschillende collega's dat ze moeite met hun *concentratie* hebben. Ik herken dat. Het is voor een deel logistiek en pragmatisch van aard: je hebt kinderen die *homeschooling* vereisen, je hebt een paar naasten die tot 'risicogroepen' behoren, of dat ben je zelf (omdat je astma hebt, chemokuren hebt gehad of diabeet bent). Het werk in de gemeente vraagt een nieuwe flexibiliteit, en je hoeft maar een enkele corona-begravenis mee te maken of je voelt aan hoe aangrijpende taferelen deze crisis veroorzaakt in mensenlevens. Dat allemaal bij elkaar brengen kost ongeziene concentratie.

Daarnaast is de crisis ook een *geestelijke* kwestie. Je probeert grip te krijgen op wat gaande is, en dat lukt amper. Wat zegt deze crisis? Welke meerdere crises gaan schuil onder deze corona-crisis: een ecologische crisis, een voorspelde economische recessie (IMF), polariserende internationale politieke verhoudingen, eroderende infrastructuur van journalistiek en media, waarheid en integriteit, secularisatie die het geestelijke leven dun heeft gemaakt, juist ook bij dertigers en veertigers die nu veel te verstouwen hebben. Wat is geestelijk leiderschap in deze periode? Ook dat houdt je bezig.

[de dingen met *het hart* verwerken]

Als er rampzalige dingen gebeuren, moet je de dingen niet alleen met het *verstand* verwerken, maar ook met het *hart*, 'en het hart is een dieper orgaan', las ik bij Van Ruler. 'In het geloof praten we de dingen niet weg of goed, maar aanvaarden we de dingen en verwerken we ze met het hart'. En daarbij komt, in het hart, ook de vraag naar God. Die vraag kan zich verdiepen wanneer je doorkrijgt wie door deze crisis omvergeduwd worden. Dat zijn bijvoorbeeld de gezinnen die pleegzorg verschaffen en die nu uitermate onder druk staan. Het zijn millennials, die plotseling hun net verwerkte depressie terug voelen komen, die geen houvast meer voelen omdat hun studie wegvalt of hun werk. Het zijn mensen met lage inkomens en met banen die snel weggesaneerd worden, en die plotseling met een soort leegte te dealen hebben, qua tijd, qua existentie, qua identiteit. En internationaal gezien: juist de miljoenen die amper gezondheidszorg hebben en een sociaal vangnet missen, zij zullen opnieuw alles op alles moeten zetten om te overleven. In de townships heerst honger, lees ik. Indonesische vrienden melden angst, omdat ze geen geld of middelen hebben om eventuele ziektekosten te betalen, en omdat ze economisch niet veel tegenslag kunnen verdragen. Wie zegt dat het allemaal wel meevalt, verradt daarmee iets over hoe klein zijn of haar wereldje is.

[gemeente in quarantaine]

Daarnaast is er de vraag naar de christelijke gemeente. We zagen alom positieve bedrijvigheid, samen de schouders eronder, digitale diensten verzorgen, bel-pastoraat, Paas-challenge voor jongeren. Schitterend om te zien dat allerlei mensen initiatieven ontplooiën, hun talenten inzetten. Maar er is ook een andere kant: uit onderzoeken blijkt dat er ook gemeenteleden zijn die de afgelopen maand geen enkele dienst hebben gevolgd of überhaupt geen contact hebben gehad met iemand van hun kerk. Je moet een hoge intrinsieke motivatie hebben, zo lijkt het, om *ingetuned* te blijven bij je gemeente. Terwijl ik dit schrijf wordt bekend dat de kerkelijk gemeente in Duitsland tot 31 augustus (!) niet fysiek bij elkaar mag komen. Dat is een half jaar lang de gemeente in quarantaine. Wat betekent dit allemaal? Hoe zal dit zich ontwikkelen? Zal het een duw zijn tot vernieuwing en inhoudelijke verlevendiging, zoals Thomas Halik schreef? Of is dit ook een beproeving, wordt onze trouw getest? Zoals de vervolgd kerk regelmatig spreekt van tegenslagen en crises, waarvan zij zeggen dat hun volharding getest wordt? Is het misschien dit signaal dat we ook in de gemeente moeten benoemen: *Wake up*? Want vergeet niet: het went snel, niet naar de kerk gaan en geloof op een heel laag pitje. We hebben soms een nogal hoog beeld van gelovig-zijn, in deze tijd, maar misschien zal het ons verbijsteren hoe snel het went om minder te bidden,

de sacramenten amper te missen, de vervlakking te aanvaarden.

Ik gebruik in onderstaand stuk de Naardense Bijbel (2005), en ik richt me uitsluitend op Exodus 16.

[2] reflectie: theologische kernen in en vanuit de tekst

[Exodus 16: veel theologische lijnen]

Het eerste wat opvalt als je Exodus 16 een keer integraal en hardop leest, is de veelheid van theologische lijnen en accenten. Het is *Geschichte und Weisung* door elkaar heen, zo lijkt het. Je merkt gelijk: het manna en de kwartels zijn niet simpelweg een *cadeautje van God* in moeilijke tijden. Er zit spanning in dit hoofdstuk. Het volk murmureert grondig en giftig, dan belooft God brood uit de hemel, let op 'om de gemeente te beproeven of hij wandelt met mijn onderricht of niet' (16.4). Er zit dus ook een test in dit brood. Een ander motief is dat dit brood gegeven wordt opdat Israël erkent dat 'Hij de Bevrijder is, die u heeft uitgeleid uit Egypte' (16.6). Blijkbaar moet God dat steeds opnieuw bewijzen aan dit volk: dat Hij hun God is en trouw zal zijn. Tegelijkertijd gaat het in dit hoofdstuk ook over de heerlijkheid des HEREN, de *kabod*, die zichtbaar wordt in de woestijn (16.6). Het gaat daarnaast over leiderschap onder druk, en over prediking in de woestijn, of: in quarantaine (16.9-10). Er zit ook een didactische lijn in het stuk, ook met het oog op komende generaties: voor hen moet manna bewaard blijven, zodat de herinnering aan God die voorziet in de woestijn levend blijft (16.32-36). En het gaat over hamsteren, over leren leven in afhankelijk, over 'geef ons heden ons dagelijks brood en over de sabbath (16.16-20).

De kunst is om niet simpelweg te kiezen uit één van deze theologische motieven, maar om ze samen te houden in de preek, en om accenten te leggen bij die thema's die juist vandaag zeggingskracht zouden kunnen hebben.

[Uit Egypte, Egypte-uit-jou]

Laten we beginnen met 'Egypte', want die werkelijkheid ligt als een schaduw over de tekst en is als een trekkende macht aanwezig in de Israëlieten. In Exodus 16 wordt geteld vanaf de Uittocht (de 45e dag, zie 16.1). Egypte is een culturele, economische en religieuze grootheid van formaat. Israël heeft altijd met andere culturen te maken gehad, ook met het geestelijke risico dat die culturen vormden: Egypte, Babilon, Athene, Rome. Die culturen kunnen je vormen: hun goden en hun manieren van doen, kunnen je geest gaan beheersen, je denk- en leefpatronen, dagelijkse praktijken waar je aan deelneemt. Het kan daardoor gebeuren dat jouw God en jouw dienst aan Hem naar de rand geduwd wordt, dat je 'geen adem meer over hebt voor Hem'.

Avivah Zornberg geeft een schitterende reflectie over dit 'tekort aan adem' (uit Exodus 6.9). Israël geloofde Mozes niet, vanaf het begin al niet. Hoe komt dat? Zornberg: Israël had niet de energie om te luisteren naar de woorden van Mozes 'out of shortness of spirit and out of hard work'. Ze konden niet luisteren, ze konden zich niet laten troosten, want ze waren buiten adem door het regiem in Egypte, en dat vernielde hun lichaam en hun geest. Ze werden 'kortademig'. 'Diep adem halen en de belofte van bevrijding en redding inademen en je hart laten raken, alleen zo gebeurt de dynamiek van het geloof'. 'Egypte' is niet slechts een economische macht, het is meer: het is een werkelijkheid die invloed heeft op je ademhaling, op je oren: kun je nog horen, op je mond: kun je nog spreken en zingen, op je hart: kun je je laten troosten? Daarom is één van de eerste reflexen van de Farao, wanneer Mozes is verschenen met het appèl om Israël te laten gaan zodat ze 'God kan aanbidden in de woestijn', om hen juist harder te laten werken 'zodat ze doende blijven en niet van doen hebben met die leugenpraat' (5.9). 'Egypte' wil niet dat je een dag vrij hebt om met God te verkeren en Zijn woord, geen dag waarop je 'speelt met de Torah', zodat je opademt. *Pharaoh is aware of the danger of words*. Het gaat om de actieve en energetische werking van woorden van God en anti-goddelijke systemen die dat willen verhinderen.

Als je het zo bekijkt, (Israël die in zijn hele bestaan gegijzeld is geweest in Egypte en letterlijk tot slaaf gemaakt), dan is het niet zo vreemd dat er nog veel in Israël zit dat ontgiftigd moet worden. Zoals Elie Wiesel schreef: 'From the outside they were free people, in their hearts they were still slaves'.

Als je het zo bekijkt, dan zie je ineens waarom die didactische lijnen in dit stuk zo belangrijk zijn. Het gaat steeds om de vorming van het volk van God, de vorming tot een *ander leven* (dagelijks brood, geen schuren vol begeerte), tot een *ander ritme* (de wekelijkse sabbath), tot een *ander vertrouwen* ('Ik zal aanwezig zijn is Mijn Naam). Wat een waagstuk: met enkel deze Naam en met enkel een belofte de woestijn door? Dit is de roeping van Abraham *opnieuw*. Dit is de sprong van het geloof.

[murmureren: *wat?*]

Het murmureren van het volk kun je begrijpen als het *residu van Egypte* in hun ziel. 'Egypte', die allesbeheersende macht, trekt nog aan hen. Juist als zij oog in oog komen met de woestijn, als zij doorkrijgen dat het nu gaat om een ander vertrouwen, een ander ritme, een ander leven, deinzend terug. Ze kijken om, naar Egypte, en idealiseren het. Het is een geïdealiseerde herinnering: *de vleespotten van Egypte*. Het is een selectieve herinnering, die bovendien op gespannen voet staat met de feiten. In werkelijkheid was het een dwingende, beknellende macht die Israël helemaal geen toegang verschaftte tot vleespotten (16.3). Zo werkt nostalgie en heimwee: we selecteren de pijn weg uit de herinnering en kleuren het verleden opnieuw in met louter pasteltinten.

Het is goed om dit murmureren niet te isoleren. Dit is geen incident. De Joodse traditie spreekt over '10 opstanden in de woestijn'. En je voelt in de teksten uit heel de woestijnperiode en daarna, dat er een voortdurend gevecht gaande is. Je kunt dat op woord-niveau terugzien in de steeds terugkerende vragen die gesteld worden (*mah: wat?*):

- Het volk tot Mozes: *Wat doe jij ons aan?* (14.2)
- Het volk opnieuw tot Mozes: *Wat is er te drinken?* (15.24)
- Mozes en Aäron tot het volk: *Wat zijn wij? Niet over ons mort u, maar over de Ene'* (16.9)
- *Wat bekechten jullie met mij? – wat beproeven jullie de Ene?* (17.2)
- Mozes tot God: *Wat moet ik met deze mensen? Nog even en ze stenigen me* (17.4).

Het murmureren is grimmig en hard. En ook: God is in het spel. 'Hij heeft misschien een begin gemaakt', lijkt Israël te zeggen, 'maar nu laat Hij ons in de steek'. *Hij is een deserteur*, vertaalt Hasselaar de klacht. De relatie met God staat op het spel. Het is een hard gevecht. Het zijn giftige verdachtmakingen. Van daaruit komen ook de harde woorden: was die Uittocht maar nooit gebeurt. Nota bene: Konden we die historische bevrijdingsdaad van Hem maar deleten. Wat is dit voor tocht waarin wij ingerommeld zijn? Was Hij maar niet opgedoken in ons bestaan!

Het schitterende, en ironische is, dat dit querulante gevraag ook klinkt in het woord *manna: Wat is dit?* In die voortdurende rol van kritiek, angst, onvermogen, heimwee, nawerking van Egypte in hun lijf en leven, *geeft God manna/brood*. God geeft. Misschien kun je zeggen: In het *geven* probeert Hij hun vertrouwen te winnen en hun onwil te doorbreken. Zij zeggen met die kritische blik: *Wat is dit?* En het blijkt genadebrood.

Dat is een fascinerende lijn: *op iets van God stuiten midden in een crisis*, en dan verbijsterd zeggen: *wat is dit?* (*manhu*). Het blijkt een signaal van zorg te zijn van de goede God voor jou. Midden in een woestijncrisis kun je *manna* aantreffen. Willem Barnard: 'Wij leven in de woestijn, maar op de bodem van elke dag ligt manna.'

[leiderschap in de woestijn]

In de Exodus-teksten ligt Mozes vaak onder vuur. Opvallend is in hoofdstuk 16 dat hij samen met Aäron optrekt. Tot beiden wordt gemord (16.2). God spreekt tot Mozes (16.4), samen spreken ze tot het volk (16.6), of: Mozes instrueert wat Aäron moet zeggen (16.9). Mooi, dat hier de twee broers niet in competitie leven (als Kain en Abel, als Ismael en Isaak, als Jakob en Esau), maar samen leiding geven. Als we even focussen op Mozes: Noordmans heeft een stuk over hem geschreven dat heet *retardatie*. Een stap terug moeten doen, om later sterker op te kunnen treden. Mozes is na de jaren aan het hof, na de moord, na de vlucht, aangekomen in de woestijn en wordt *dáár, in de woestijn*, geprepareerd tot leider (cc. 3-4). De eenzaamheid heeft hem sterk gemaakt en de stilte opmerkzaam. In de woestijn sprak God en gebeurde de roeping. In de woestijn heeft Mozes ook zijn eigen weerstand moeten overwinnen, zijn eigen 'Egypte in hemzelf'. 'Initially Moses refused to grow into prophecy', schrijft Zornberg. Eerder al, bij de

roeping, sribbelde hij tegen. 'Ik wil niet, ik kan niet, ik durf niet, stuur liever een ander'. Ook Mozes' tong zat vast. Ook uit hem kwam geen verlossend woord. De leider heeft het allemaal zelf moeten leren en heeft zelf ook deel aan de onwil en het onvermogen. Dat maakt deze leider een goede leider voor dit volk. Biografie en theologie werken in elkaar door. Dat geldt overigens voor leiderschap in elke crisis: leer eerst ook ontdekken hoe in je eigen biografie facetten van deze crisis te vinden zijn, en hoe je daar zelf ook doorheen hebt moeten komen, en hoe moeizaam dat vaak ging. Dat stemt je milder en maakt je solidair.

[*kabod* in de woestijn]

Er gebeurt in dit alles een schitterend moment. Mozes spreekt het volk toe; een soort *leadership by speech*). Misschien kun je zeggen: het is een *preek* tot het volk in verwarring en in conflict. Hij zegt: Nader tot het aangezicht van de HERE (16.9). En dan staat er dat 'als hij de de samenkomst toespreekt', dat zij zich dan 'naar de woestijn wenden, en zie, de glorie van de Ene is zichtbaar geworden in de wolk' (16.10). Let op: daar zit een *omkeer* in, een bekering. Vanuit een houding van *terugkijken* naar Egypte en vanuit gemurmureer, *draaien ze zich om* en zien de woestijn onder ogen, en dáárin wordt de *kabod* van de Ene zichtbaar. De heerlijkheid des HEREN verschijnt *in de woestijn*. Het transformeert de woestijn ook. 'And they looked into the wilderness, and see: it was different'. De oude Joods-Duitse exegeet Benno Jakob schrijft: '*Der Mensch ist nie in der Wüste, wenn er vor Gott hintritt*'. Als je bij God in de buurt bent, transformeert zich de woestijn. Ligt hier niet een grote rol voor prediking, ook in quarantaine-tijden? De woestijn, de ongewisse toekomst waar je intuïtief voor terugdeinst, *daarin* verschijnt de *kabod* van de HERE, wanneer mensen zich omdraaien, en door een 'preek' de woestijn in een ander daglicht stellen, 'das eben ist eine der Aufgaben des Predigers in der Wüste'.

[manna en het hamsteren, het dagelijks brood en de sabbath]

In het tweede gedeelte van de tekst lezen we over *hamsteren*. Ook na de 'transformatie', dus na het zien van de *kabod* in de woestijn, ook daarna is het nog een lang gevecht om God te vertrouwen en te gehoorzamen, zo blijkt. De opdracht is om dagelijks manna te verzamelen, maar Israël verzamelt meer (16.20). Het gebod is om op de sabbath niet uit te gaan en manna te verzamelen, maar 'het geschiedt op de zevende dag dat er van de gemeente op uit zijn getrokken om te vergaren' (16.27). Je voelt aan alles aan: dit hamsteren komt voort uit angst: *hebben we wel genoeg?*

Bezien vanuit dit oogpunt gaat het in deze geschiedenis om catechisatie, om *spiritual formation*, om de vorming van het volk van God dat leeft in een ander ritme. 'Egypte' had dwangarbeid, schuren vol voedsel en geen sabbath. Israël moet leren te leven van dagelijks brood en van de wekelijkse sabbath. Dat gaat om andere ritmes. Het gaat om zegeningen die één voor één geteld worden en gekoesterd. Het gaat om Godsvertrouwen in de wildernis. Misschien gaat het ook om een leren *leven van de geef*, en om *eenvoud* (die wijlen Arie Spijkerboer aan het slot van zijn mémoires zo schitterend-aanstekelijk aanprijst).

In de geschiedenis van de exegese is steeds geweest op een rationele verklaring van het *manna*. Er zou een bepaalde tamarisk in de woestijn zijn, met plantluizen die bijten in de bladeren waardoor witte korreltjes ontstaan die in de nacht verharderen. 's Morgens voor de zon opgaat kun je die verzamelen, en bedoeinen bakken er brood van. Enerzijds kun je daar betekenis aan geven: het gaat om het leren zien van het wonder van de wording van voedsel zelfs in de woestijn. Niet dus het mirakuleuze, maar je ogen die opengaan voor het wonder van Gods zorg *in daily life*. Anderzijds: het gaat in tegen de strekking van deze tekst om grip te willen krijgen op dit *manna*. In de naam *manna* zit zit de verwondering over het mysterie, een geheimenis dat zich niet laat uitleggen. Het is verrassend, zoals de Geest die zomaar opduikt in de nood, zoals God die voor ons blijkt de zorgen in de woestijn.

[3] *meditatie: existentiële verificatie voor vandaag*

[Egypte en de identificatie]

Collega Werner Pieterse heeft in zijn boek *Waar ik je zoek* geschreven over 'Egypte'. Egypte is het 'anonieme systeem, met uniformen, rangen en standen, structuren die alles en iedereen op zijn plaats houden', 'een wereld waarin iedereen op elkaar gaat lijken'. Het is een wereld zonder spel, zonder sabbath, zonder verwondering, zonder God. 'Het is een wereld die kan worden plat gelegd door een

hapering in het systeem, door stakend bagage-personeel bijvoorbeeld, of door een aswolk die het vliegwerkeer platlegt. Een virus leidt tot karrenvol kadavers en dorpen vol lege stallen'. 'En wij, gaan wij tot het uiterste om ons systeem gaande te houden?' Hij stelt een belangrijke vraag, namelijk die naar de identificatie in en met de Bijbeltekst. Wie zegt dat wij zomaar aan de goede kant staan, dat wij ons zouden kunnen mogen identificeren met Israël? 'Lijkt onze god en onze samenleving niet op de jagende Farao, vervuld als we zijn van onze eigen macht en idealen? Wij die doorgaan tot de wagens vastlopen in de modder. Maar de generaals jagen door!' Ik voeg toe: Wij kunnen in Europa een steunfonds optuigen van 540.000.000.000 Euro voor onszelf (540 miljard Euro). Was het de afgelopen jaren niet mogelijk om een klein percentage daarvan beschikbaar te stellen voor al die mensen die klopten op de deur om basale leefomstandigheden, komend uit de woestijn? Welke 'systeem' wordt nu voor onze ogen ontregeld, en aan welke kant staan wij. Is dat ons 'Egypte'? en wat zegt dat over de Godsspraak in deze dingen?

Ik merk aan mezelf hoe snel ik eigenlijk weet terug wil naar 'normaal' – dat 'nieuwe normaal' zint me helemaal niet. Gewoon weer op vakantie kunnen gaan, gewoon weer het leven leiden waar ik gewend aan ben geraakt en dat ik koester. Maar was dat wel zo'n goed leven? Wij weten inmiddels dat ons 'oude leven' een enorme aanslag betekende op de schepping, op anderen, dat het ook een leven was ten koste van anderen. Zijn wij misschien ook geïnfecteerd geraakt met een wereld van 24/7, van jagende competitie en dwingende beheersing, een wereld zonder sabbath, zonder spel, zonder adem, zonder God? Die vragen komen bij me op en houden me bezig.

[vreemdelingschap]

Er wordt een tweede laag in mij wakker als ik deze teksten lees. De Duitse geleerde Jan Assmann schrijft in zijn recente boek over Exodus dat de weerstand die we steeds zien gebeuren, in het murmureren, in het terug willen, een *theologische* lading heeft. Het is weerstand tegen deze God, tegen het verbond dat Hij met mensen wil, tegen de verbonds-eisen die daarbij horen ('it is resistance to the message of the One God and the covenant from those who, having entered the covenant of their own free will, now shrink from the excessive demands it places on them). En het is verzet omdat je in de navolging van deze God je bewust wordt van wat je voorheen dacht en deed, en wat nu niet meer kan ('the second is the resistance put up by the covenant and the One God to everything the people used to believe and practice. This religion of an exclusive pact with God is resistance and it encounters resistance).

Plotseling zit ik daarmee voor mijn besef ook midden in de brieven van Paulus, als Hij de gemeente oproept om trouw te zijn en om niet terug te keren naar het heidendom waaruit zij voortkwamen. Eens waart gij duisternis, eens deed en dacht je dingen, die anders zijn dan wat je nu gelooft (Ef. 4.17-24). Dat is dus ook in de christelijke gemeente een gevecht. Plotseling bedenk ik me dat dat appèl onderdeel hoort te zijn van prediking en geloven: het gaat ook om keuzes, om 'Egypte' of de weg van de geboden van deze God, om 'van Christus te zijn' of van deze wereld. In de doop zijn wij onteigend, in de navolging en in de heiliging laten wij dat wáár zijn in ons leven.

[prediking, manna, sabbath]

Terwijl ik dit overdenk komt er een nieuwe glans over die momenten van Gods Aanwezigheid in Exodus 16.

Hij is aanwezig in de 'preek' (16.10): de woestijn transformeert voor hun ogen, omdat ze Gods *kabod* erin ontdekken.

Hij is aanwezig in het *manna*: hun klacht en hun voortdurend gevraag doorbreekt Hij met brood, met een uitnodiging om Hem te vertrouwen (16.6-7). Het is alsof de goddeloze verzoening wordt aangeboden, midden in zijn goddeloosheid.

Hij is daarnaast aanwezig in de *sabbath*, in de rustdag. Hij is niet als die Egyptische maniakale goden, Hij is geen slavendrijver. Hij is de God van de Sabbath, van het spel met de woorden, van de energie die uitgaat van het Goede Woord. Trekt God ons dus niet het nieuwe leven in, juist door te laten zien hoe goed dat leven is! Is het dus niet ook een kwestie van verlangen: verlang je nu echt naar 'Egypte', of kan dit jou aanraken en vormen?

Doordenkend voel je de link met de geschiedenissen van de vermenigvuldiging van brood, midden in de *eremos*, door Jezus (Markus 6.34-44. 8.1-9). Daar is het leven goed, daar in het groene gras, daar is

overvloed. En ook daar speelt voortdurend de kwestie van ongelof. *Hoe kan dat nu, deze mensen te eten geven? We hebben niks om te delen! De winkels zijn al dicht. Vijf broden en twee vissen en een menneke?*

Het pleit in deze tijd van crisis toch ook om prediking die de gemeente herinnert aan het leven bij het ritme van dagelijks brood, van vertrouwen dat Hij zal voorzien, van leven in het wekelijkse ritme van de sabbath, van prediking waardoor in de woestenij de heerlijkheid van Hem oplicht. Zo is misschien mogelijk om het verlangen te voeden, en van daaruit kritisch te zijn op 'Egypte', op leven 24/7, op het vervagen van de 'sabbath', op het hamsteren in plaats van leven van de geef, op vreemdelingschap.

[4] *praedicatio*: met het oog op de eredienst

[begrepen worden]

Als wij in ons team van Areopagus spreken over vandaag, merken we hoeveel mensen we ontmoeten die hopen op herkenning. Het leven staat voor beel mensen onder druk, je baan staat op het spel, in je gezin en in relaties is het gespannen, we worden door elkaar geschud. Dat vraagt nu even niet in de eerste plaats om visionaire vergezichten, scherpzinnige duidingen en bijdehand moralisme. *Hier moet allereerst iets van begrepen worden.* De dingen moeten ook met het hart verwerkt worden, schreef Van Ruler, en het hart heeft veel te verduren. De krachten van de tijd werken in op mensen, bezeren mensen, verwarren mensen.

In deze dagen is daarom de voorbede zo ontzettend belangrijk. Probeer woorden te vinden waarin specifieke nood benoemd wordt, waarin voelbaar wordt dat wij een gemeenschap zijn waarin wij gekend zijn en waarin jouw nood verwoord wordt. Vraag eventueel gemeenteleden om gebeden te verwoorden en op te schrijven, en spreek die uit in de dienst. In deze dagen is de liturgie belangrijk: schoonheid, doordachte taal, een predikant die uitlegt waarom welke liederen gekozen zijn.

Over begrepen zijn: als je kijkt naar Exodus 16, herken ik in de benadering van Avivah Zornberg een soort mildheid en intelligent begrip. Het is geen goedkope troost. Daar koop je niets voor. Het is empathische geestelijke intelligentie: Israël komt uit Egypte, uit 'Mitzraim': dat is uit een wurgend land, ze is geestelijk vernaggeld, in haar ziel zit een open wond, ze is is knock-out. Het is dus niet zo gek dat ze een lange weg te gaan heeft van ontgiftiging, van opnieuw leren vertrouwen. Zo kun je ook naar onze tijd kijken. De krachten van de tijd werken in op mensen, jong en oud, gezinnen en singles, krachten van competitie, secularisatie, welvaart, dwang. Dat heeft effect op mensen, daar kom je niet zomaar onderuit.

In die zin zou je het cynisme van Israël misschien ook nog wel kunnen linken aan het cynische dat ik bij allerlei mensen merk. Onder de laag van amusement, drukte en productiviteit, zat en zit veel leegte, en in die leegte komen mensen nu ook terecht. Als de afleiding wegvalt, de verstrooiing, wat blijft er dan eigenlijk over? En in die leegte vind je geen betekenis. Eerder verveling en leegte. Het is een leegte waartoe je misschien wel verleid bent door de goden van deze eeuw. En daar sta je dan opeens, met niks in je handen. Laten we deze teksten niet vromer maken dan ze zijn: het zijn harde teksten waarin Israël 'los van God' wil zijn, waarin ze liever in Egypte was dood gegaan. Probeer die diepere lagen eens te benoemen: er wordt echt veel geleden op dit moment, in stilte: veel gemis aan God, aan zin, aan hoop.

[rekenen vanaf Pasen: *Someone came into my life*]

Tegelijkertijd: het is Pasen geweest. Ook in de gemeente rekenen we vanaf Pasen. Christus is in de leegte neergedaald, heeft met de duivel gestreden en gewonnen. Hij heeft de zonden weggedragen. Christus is in ons leven gekomen, als een breuk het oude, en Hij trekt ons mee naar een ander leven. De grote thema's van het geloof, zoals de omkeer, de navolging en de vreemdelingschap zijn hier te overwegen. Naar welk leven verlangen wij eigenlijk? Welk leven trekt aan ons? Is deze tijd misschien ook een tijd van ontgiftiging, van opnieuw verlangen naar een leven met Christus, in afhankelijk, in een ander ritme dan het maniakale ritme van deze tijd? Is deze tijd ook een tijd om op te ademen, en te beseffen hoe kortademig wij geworden waren?

Christus is in ons leven gekomen. Ik zag eens een interview met Justin Welby, archbishop of Canterbury. Hij kwam als student tot geloof, en de interviewer vroeg hem dat moment te beschrijven. Welby zei:

Someone came into my life, someone who wasn't there before: Jesus. 'Er kwam iemand in mijn leven, die er daarvoor niet was: Jezus. Ik beleef dat niet elke dag, ik voel het niet altijd in dezelfde intensiteit, maar dat is de essentie: Hij is in mijn leven gekomen'. Zulke beschrijvingen kunnen behulpzaam zijn in de preek. God, die op eigen initiatief in ons midden komt, in de gemeente, in mijn leven, die komt en die blijft, die mij vasthoudt, midden in mijn gemurmureer en mijn dwarsigheid, die dat breekt met Zijn goedheid, die een weg met mij gaat naar een ander leven, die mij wegtrekt uit 'Egypte', die mijn verbeelding vormt tot andere leef- en denkpatronen.

[manna-verhalen voor de toekomst]

Bovenstaande zou ook goed te combineren zijn met die andere dimensie: het manna dat bewaard moet worden voor volgende generaties. De verhalen van God die ons vasthoudt in de woestijn, die verhalen moeten verteld en gekoesterd worden. Juist in tijden van crisis en quarantaine, kunnen we als kerk, als gemeente en als familie, verhalen herinneren van hoe Hij ons in het verleden heeft vastgehouden en uitgeleid, en die verhalen kunnen verteld worden aan een nieuwe generatie die voor het eerst geconfronteerd worden met een woestijn, waar zij de weg niet weten. Het is schitterend als een oudere generatie niet 'murmureert', vroeger niet idealiseert (want dat is meestal een selectieve herinneringen), maar getuigt van momenten waarop Hij in hun leven de Levende bleek te zijn.

[navolging]

Gerrit de Kruijf schreef: *Wie zich oefent in een leven van vertrouwen, zal zien dat het leven uit wonderen bestaat.* In de preek zou je kunnen uitleggen dat dit 'oefenen in een leven van vertrouwen' met concrete dingen te maken heeft: met geld, met hamsteren, met consumptiepatronen, met dagelijks brood, met de sabbath houden. Je kunt uitleggen dat dit geen 'regels' zijn die je vrijheid beperken, maar dat het een discipline is die je vrijheid beschermt. Juist in tijden van crisis kan blijken dat een leven van hebzucht in een vloek en een zucht kan vergaan, terwijl een leven in deze navolging standhoudt (als in Psalm 1).

Jan Assmann. *The Invention of Religion. Faith and Covenant in the Book of Exodus.*

Princeton University Press 2018

Benno Jacob. *Das Buch Exodus.*

Leo Baeck Institut/Calwer Verlag Stuttgart 1997

Arnold van Ruler. *De ramp van 1953 (Verzameld Werk III).*

Boekencentrum Zoetermeer 2009

Avivah Zornberg. *The Murmuring Deep*

Schocken Books New York 2011

Avivah Zornberg. *Bewilderments.*

Schocken Books New York 2015

Avivah Zornberg. *Moses. A Human Life.*

Yale University Press 2016

Een paar suggesties voor liederen:

Psalmen

78 ('Zo dauwde voor hun voeten manna neer' en 'Mijn God, hoe snel vergeet men zijn bevrijding')

103 ('Vergeet niet hoe zijn liefde u heeft geleid').

105 ('Hij zond hun kwakkels in de nood, en uit de hemel hemels brood').

Een rake tekst, in het verband van de preek én in de context van de coronatijd

Gez. 446:2 (LvdK), 512 (NLB).

Uw naam die onze wonden heelt

En ons met manna spijst

Die onze dood en zonde deelt

En onze vrees verdrijft.

Of 249:3 (LvdK), 687 (NLB)

*Wij teren op het woord
Het brood van God gegeven
Dat mededeelzaam is
En kracht geeft en nieuw leven
Dus zegt en zingt het voort
Geeft uit met gulle hand
Dit manna voor elk hart
Dit voedsel voor elk land.*

Zingend Gezegend, André Troost:

305 O Christus, woord dat op doet staan

(...O Christus, woord en weg en wolk, water en manna voor uw volk, geef ons de moed in de woestijn spoorzoekers van uw heil te zijn).

Weerklank 282:

O levend brood dat al mijn honger stilt